

VLIV EKONOMICKÝCH ZMĚN V ČESKÉ REPUBLICE NA DUŠEVNÍ ZDRAVÍ POPULACE

Z. Pechačová, J. Hraba, F. Lorenz, G. Lee

katedra psychologie PEF, Vysoká škola zemědělská Praha

Prof. Joseph Hraba, Doc. Frederick Lorenz, Gang Lee

Iowa State University

Anotace:

Česká ekonomika prochází transformací, která pravděpodobně vyústí v ekonomické napětí rodin i jednotlivých osob. V této studii je zkoumána závislost mezi ekonomickým napětím a pocitem uspokojení (fyzické a duševní pohody). Byla stanovena hypotéza, že ekonomické napětí (EN) způsobuje depresi u žen a hostilitu u mužů. Zpočátku bylo zjištěno, že vztah mezi EN na jedné straně a depresí a hostilitou na straně druhé je silnější u mužů než u žen. Ovšem závislost mezi EN a depresí je zmírněna společenskou podporou (SP) u mužů, ale ne u žen. Naopak u žen je závislost mezi EN a hostilitou mírněna společenskou podporou, u mužů nikoliv.

Summary:

The transformation of Czech Economy will likely results in economic strain for Czech families and individuals. In this panel study, the connection between economic strain and well-being is investigated. The hypothesis is economic strain produces depression in women and hostility in men. We initially found the relationship between economic strain, and both depression and hostility to be stronger for men than women. However, the association between strain and depression is moderated by social support for men, but not for women. It is the association between strain and hostility that is moderated by social support for women, but not for men.

Klíčová slova:

ekonomické napětí, deprese, hostilita

Key words:

Economic strain, depression, hostility

V důsledku transformace čs. ekonomiky se stává naše země významnou pro sledování dopadu této změny na celkovou fyzickou a duševní pohodu populace. Ze stejného pohledu, který je použit v této studii, zkoumali badatelé v USA tzv. "Velkou krizi" (např. Bakke 1940, Elder 1974), zavírání podniků (např. Buss a Redburn 1983, Jahoda a kol. 1971, Perucci a Targ 1988) a zemědělskou krizi v r. 1980 (např. Armstrong a Schulman 1990, Belya a Lobao 1990, Gellera a kol. 1988, Heffernan 1986, Rosenblatt 1989). Tento model "stres-strádání (nouze)" je použit při zkoumání souboru rodin v České republice. Předpokládaná studie odráží změny, které se v ČR projeví v průběhu roku 1990. Vzrostla nezaměstnanost a inflace. Ceny potravin vzrostly v červenci r. 1990 o 26 %, cena benzínu o 50 % a jízdné na železnici

o 100 %. Ceny zboží a služeb byly ve 3.Q.1990 o 14,1 % vyšší než ve stejném období r. 1989. Příjmy vzrostly v roce 1990 proti r. 1989 o 6 %, mzdy pouze o 3,4 %, ale peněžní půjčky o 24 % (Pechačová, Hraba, 1991). V souladu s ekonomickými předpoklady z té doby se měly ekonomické podmínky zhoršit jen dočasně.

Přes 80 % národa v r. 1990 věřilo, že jejich osobní poměry se během příštích dvou let zhorší, přes 80 % to považovalo za nezbytné pro řádné hospodaření (to economize), přes 65 % přiznává problémy s obstaráváním požadovaných potravin a 60 % sdělilo, že mají potíže se získáváním dobrého oblečení (Sociologický ústav ČSAV, prosinec 1990). Respondenti odpovídají, že museli použít úspory, žádat finanční příspěvek od rodiny a přátel, pracovat přesčas, když to bylo možné a snížit některé výdaje, např. na dovolenou, používat veřejnou dopravu místo vlastního vozu a také kupovat lacinější potraviny.

Tyto změny v Československu jsou zdrojem stresu, ekonomické reformy způsobují napětí, které zase vyvolává depresi a hostilitu, ale pravděpodobně ne stejně u mužů a žen. Podle výsledků výzkumů Eldera (1974) a Congera (1992) je předpoklad, že EN vyústí v depresi u žen a hostilitu u mužů. Proměnné, které to ovlivňují, jsou uvedeny ke specifikování a zjištění jednoduchých závislostí mezi stresovými životními událostmi a výsledky, jako jsou deprese a hostilita (Caplan 1974, Cassel 1974, Coyne a Downey 1991, House, Landis a Umberson 1988, House, Umberson a Landis 1988, Vaux 1988, Wheaton 1985). V této studii předpokládáme, že jak společenská podpora tak i sebeocenění zmírňují depresi i hostilitu u mužů i žen.

Metody

Soubor a postupy

Ze souboru 4000 domácností byl v r. 1990 Českým statistickým úřadem náhodně vybrán vzorek 294 domácností. V říjnu 1990 byly rozeslány dotazníky s pokynem zaslat je vyplněné na VŠZ v Praze. Vrátilo se 234 dotazníků. Průměrný věk respondentů byl téměř 40 let, z toho více než 78 % bylo mezi 26 - 50 lety. Asi 11 % respondentů žilo samostatně, přes 22 % ve dvoučlenné domácnosti, 23 % v tříčlenné, skoro 30 % ve čtyřčlenné, přes 10 % v pětičlenné, 3 % v šestičlenné a méně než 1 % v sedmičlenné domácnosti. 122 domácností bylo zemědělských, 24 pracovalo manuálně mimo zemědělství a

88 ostatních. Mezi respondenty mělo 5,6 % pouze základní vzdělání, 10,3 % bylo vyučeno, 47,6 % absolvovalo střední odbornou školu, 5,1 % vystudovalo na gymnáziu a 21,8 % bylo vysokoškolsky vzdělaných. Drtivá většina přiznala měsíční příjem na osobu mezi 901 a 2700 Kčs.

Hodnocení proměnných

Ekonomické napětí. Toto hodnocení bylo původně vyvinuto v r. 1981 Pearlinem a kol. a mělo nalézt vazbu mezi negativními ekonomickými událostmi a subjektivním vnímáním ekonomických problémů (Conger a kol. 1992, Pearlin a kol. 1981).

Ekonomické napětí obsahuje body přizpůsobování v poznávání, citech i chování, které ukazují, že se respondenti setkali s potížemi při střetu potřeb rodiny se zdroji. Ekonomické napětí hodnotí zkušenosti z ekonomických těžkostí jako neshodu mezi požadovanou životní úrovní a prostředky k udržení tohoto standardu. V této studii je 9 otázek, které specificky vyhodnocují vnímání toho, co si respondenti mohou dovolit v otázce bydlení, potřeb pro domácnost, automobilů, vyhovující stravy, oblékání, lékařské péče a využití volného času. Ukázalo se, že stupnice je spolehlivá (koeficient Alfa=0,67, průměr 1,43 a směrodatná odchylka 0,25). V této studii byl tento ukazatel použit jako nezávisle proměnná.

Deprese. K hodnocení deprese je použit dotazník Derogatis (1983) a je součástí dotazníku SCL-90-R. Rozsah deprese je v dotazníku shrnut do 13 otázek na symptomy deprese, jako je ztráta sexuálního zájmu, chuť křičet, nízká hladina energie, myšlenky na sebevraždu, pocity sklíčenosti a strachu, beznaděje. Tato stupnice se ukázala být spolehlivá (Alfa=0,86, průměr=0,63 a směrod. odchylka=0,59).

Hostilita. Toto hodnocení je také součástí dotazníku SCL-90-R. Sestává ze 6 otázek, zjišťujících symptomy hostility jako např. pocit snadné popudlivosti, dostávání se do častých sporů a výbušné nálady, nucení někomu ublížit nebo něco zničit. Stupnice je spolehlivá (Alfa=0,75, průměr=0,66 a směrodatná odchylka=0,58).

Společenská podpora. Toto měřítko obsahuje pocity podpory od ostatních, poznatky o hmotné podpoře od druhých a pocit sounáležitosti. Např. respondenti byli tázáni, zda mají někoho, kdo jim může poradit, jak řešit své problémy (pocit podpory), zda mají někoho, kdo jim může pomoci při opravách v domácnosti nebo je odvézt k lékaři (hmotná podpora) a jestli mají někoho, s kým si mohou pohovořit, když se cítí osamělí (pocit sounáležitosti). Dotazník sestává ze 40 otázek a výsledky jsou spolehlivé (Alfa=0,89, průměr=3,22 a směrodatná odchylka=0,35).

Sebeocení. Rosenbergův (1965) dotazník indikuje výši hodnocení sama sebe. Skládá se z 10 otázek, které ukazují pocity své ceny, způsobilosti, přisuzování si dobrých vlastností, spokojenost se sebou, úctu k sobě samému atd. Test se ukázal jako vhodný (Alfa=0,74, průměr=1,25 a sm. odchylka 0,25).

Výsledky

Souvislosti mezi ekonomickým napětím (EN) na jedné straně a depresí a hostilitou u mužů i žen na straně druhé jsou prokázány všemi proměnnými rozloženými kolem mediánu. Dopady EN na depresi a hostilitu jsou větší u mužů než u žen. Ovšem odpovědi žen ukazují na větší depresi než u mužů bez ohledu na EN souhlasně s dřívějšími poznatky z USA (Aneshense a kol. 1991). U nižší hladiny EN přiznávají české ženy více depresi i hostilitu než muži, ale při vyšším EN projevuje více mužů hostilitu, ale ne depresi.

Předpokládali jsme, že společenská podpora (SP) by mohla zmírnit depresi i hostilitu. Při zkoumání závislosti mezi SP, depresí a hostilitou dle pohlaví vidíme, že SP souvisí s nižší depresí u mužů i u žen a vztah je statisticky významný u žen. SP mírně souvisí s nižší hostilitou u žen, ale neexistuje souvislost mezi SP a hostilitou u mužů.

Rovněž jsme předpokládali, že sebeocení zmírňuje depresi a hostilitu. Výsledky ukázaly souvislosti, které ukazují mírný vztah mezi sebeocněním a nižší depresí u mužů i žen, ačkoliv závislost není statisticky významná. Sebeocení je spojeno s nižší hostilitou u žen, ale u mužů neexistuje skutečná souvislost.

Deprese je zmírňována společenskou podporou u mužů i žen, stejně jako hostilita u žen. Ovšem zmírňuje SP relaci mezi EN na jedné straně a depresí a hostilitou na straně druhé? U žen SP neovlivňuje vztah mezi EN a depresí, ale mezi EN a hostilitou. Existuje významný nárůst hostility mezi nízkým a vysokým EN při nízké SP (chí kv.=3,704, p=0,05), ale ne při vysoké SP (chí kv.=0,111, p=0,74). U mužů je tomu naopak. SP ovlivňuje vztah mezi EN a depresí, ale ne mezi EN a hostilitou. Je významný nárůst depresi při růstu EN a při nízké SP (chí kv.=3,157, p=0,076), ale ne při vysoké SP (chí kv.=0,230, p=0,631). Existuje významný nárůst hostility při růstu EN při nízké i vysoké SP (chí kv.=0,230 a 0,631, p=0,05 a 0,06).

Rovněž jsme zjistili, že sebeocení neovlivňuje vztah mezi EN na jedné straně a depresí a hostilitou u žen na straně druhé. Deprese i hostilita vzrůstaly s rostoucím EN při nízkém i vysokém sebeocnění. Tento trend se nepotvrdil u mužů pro malou četnost pozorování.

Diskuse

V průběhu ekonomických přeměn v Československu má EN větší vliv na depresi a hostilitu u mužů než u žen. Ukazuje se, že nemožnost dosáhnout očekávané životní úrovně je hrozbou pro mužské role v české kultuře a nakonec vyústí ve více symptomů stresu, zejména deprese a hostility u mužů. Totéž můžeme říci o ženách: více žen přiznává vysokou depresi a hostilitu při nízkém i vysokém EN a pouze vyjímečně o něco více procent mužů udává vysokou hostilitu při vysokém EN.

Při vysokém EN je deprese u mužů ovlivňována jejich SP, čím je větší SP, tím méně vzrůstá deprese při EN, ale jejich hostilita stoupá s vysokým EN bez ohledu na SP. Při vysokém EN je hostilita u žen ovlivněna SP: čím větší SP, tím pomaleji vzrůstá hostilita s EN, ale jejich deprese roste s EN bez ohledu na SP.

Ačkoliv prvotní hypotéza, že EN by mohlo vyvolat hostilitu u mužů a depresi u žen, nebyla potvrzena, naše poznatky naznačují, že EN má větší vliv na hostilitu u mužů a depresi u žen. Mužská deprese je zmírňována společenskou podporou, zatímco jejich hostilita jí ovlivněna není. U žen je tomu naopak. Jejich hostilita je tlumena SP, ale deprese ne. Pro sebeocení jako moderující proměnnou nebyly takové trendy potvrzeny.